

tats italians als segles xv i xvi. Aquesta tasca, quasi sempre anònima, va exercir en realitat el paper lingüísticament unificador que fins a 1494 realitzà la Cancelleria reial, i va permetre la preservació d'una *scripta* catalana més o menys unitària fins a la supressió de la sobirania de la Corona d'Aragó per part de Felip V.

En definitiva, ens trobem davant d'un volum primordial per a trobar respostes a molts dels interrogants que planteja la llengua literària de les obres més cabdals de la tardor medieval catalana: aquelles que converteixen el nostre Segle d'Or en una època de referència cultural no sols per als intel·lectuals de la Península Ibèrica, sinó de tot Europa. És un llibre que s'inspira en obres de Colón com ara *La llengua catalana en els seus textos* (1978) o *De Ramon Llull al 'Diccionari' de Fabra. Acostament lingüístic als monuments de les lletres catalanes* (2003). Així, les *Aportacions a l'estudi del català literari medieval* se'ns presenten com un volum ric i dens en dades i en qüestions de llengua literària, de consulta obligada per als estudiosos de la llengua i la literatura catalanes de la tardor medieval.

El llibre de Ferrando és un text que apassiona, ja que l'autor, a més d'aportar interessants reflexions, no s'està d'expressar, prudentment però amb llibertat, la pròpia visió sobre qüestions a vegades polèmiques. Així, i en resum, relativitza el tòpic de considerar Llull com el creador de la llengua literària catalana a la vista de textos cortesans tan madurs com les cròniques de Jaume I i Bernat Desclot; proposa de distingir entre norma cancelleresca (concepte lingüístic) i prosa cancelleresca (concepte estilístic); s'inclina a interpretar que el canvi de llengua per March té molt a veure amb l'ambient de la cort valenciana del Magnànim; esbrina els recursos lingüístics creatius de la llengua de March; presenta el *Curial* com un producte cortesà d'ubicació napolitana, no ibèrica, influït per l'humanisme italià, com una manifestació més de l'ofensiva de legitimació dinàstica del Magnànim a Itàlia i com una novel·la escrita per algú que prefereix les opcions lèxiques del català de València i sembla tenir vincles amb el posseïdor del manuscrit de factura toledana que ens n'ha preservat el text; addueix arguments lingüístics per a datar, a mitjan segle xv, les cobles més antigues del *Misteri d'Elx*; remarca l'interès dels paratextos de les obres de Corella per a dibuixar el seu món de relacions literàries; avala l'autoria de sor Isabel de Villena sobre la *Vita Christi* a partir de la comparació de la *scripta* d'aquest text amb les notes autògrafes de l'abadessa; es decanta per una interpretació cultista, i no necessàriament estilística, del sintagma «valenciana prosa»; i enumera amb dades lingüístiques precises els criteris de modernització i regularització lingüística que fan els correctors de les primeres etapes de la impremta.

Per tot això i per més, cal agrair a la Universitat Jaume I que haja inclòs, entre les seues publicacions, la que sens dubte és una de les obres més sòlides i interessants del professor Antoni Ferrando; i amb una coberta i un format ben atractius.

Rafael ROCA
Universitat de València

FERRANDO FRANCÉS, Antoni (2018): *Fabra, Moll i Sanchis Guarner. La construcció d'una llengua moderna de cultura des de la diversitat*. València: Universitat de València, 403 p.¹

La transició del professor Antoni Ferrando a la condició de catedràtic emèrit de la Universitat de València va precedir immediatament la publicació de dues obres seves: *Aportacions a l'estudi del català literari medieval* i *Fabra, Moll i Sanchis Guarner. La construcció d'una llengua moderna de cultura des de la diversitat*. La primera, que l'autor dedica al seu admirat Germà Colón, representa una mena d'homenatge amb què la Fundació Germà Colón —i, per extensió, la Universitat Jaume I— reconeixen l'admirable dedicació del professor Ferrando a la filologia catalana, una activitat generosa que ha estat duta a terme tot al llarg d'una dilatada i productiva trajectòria professional. La segona obra —que ens proposem de presentar tot seguit— és un producte editorial de la Universitat de València, que ha estat compartit per les direccions

1. A punt de publicar-se aquesta recensió, acaba d'aparèixer una segona edició de l'obra ressenyada.

generals de Política Lingüística dels respectius governs de les Illes Balears i de les Generalitats del Principat de Catalunya i del País Valencià. Totes dues obres, a més, coincidien a eixir a la llum pública el 2018, com a sengles contribucions a la venturosa commemoració de l'any Fabra. Ambdues publicacions, d'altra banda, constitueixen una mostra força representativa dels camps d'atenció prioritària de la recerca que du a terme el doctor Antoni Ferrando, així com del conjunt de la seva vasta obra consolidada.

Deixeble fidel de Manuel Sanchis Guarnier, el professor Ferrando forma part angular de la construcció moderna de la filologia catalana que el mestre va bastir al País Valencià. De fet, una de les constants en la biografia de Ferrando és la vindicació de la vida i l'obra del mestre, del qual amb raó ha esdevingut el delfí indiscutible. A la desaparició de Sanchis Guarnier, aquest fou substituït pel seu deixeble preferit tant a la càtedra de filologia catalana de la Universitat de València com en la direcció de l'Institut de Filologia Valenciana de la mateixa universitat, des del qual va dirigir la col·lecció «Biblioteca Sanchis Guarnier» i *Caplletra. Revista internacional de filologia*.

Tot seguint les petjades de signe marcadament valencià, que va deixar Sanchis Guarnier en el camí de la recerca en la lingüística catalana, el professor Antoni Ferrando ha desplegat una activitat meritòria en l'edició de textos clàssics (com ara, *Vida de Santa Magdalena en cobles*, de Gassull o *El Regiment curatiu e preservatiu de la pestilència*, d'Alcanyic), així com en estudis sobre temes lingüístics de l'Edat Mitjana i del Barroc: *Els certàmens poètics valencians*, *Sobre l'autoria de les Regles d'esquivar vocables*, *encara*, etc. Les seves aportacions a l'estudi del Curial i a la identificació del seu autor s'han fet creditors d'un ressò social rellevant. També ha reeditat la *Gramàtica valenciana*, de Sanchis Guarnier i l'*Obra filològica*, de Josep Giner.

I bé, als treballs que Antoni Ferrando ha publicat sobre història de la llengua i sociolingüística hi trobem qüestions recurrents tals com les relacions que s'estableixen entre la consciència idiomàtica i nacional i la normalització lingüística, la fixació de la norma lingüística i la seva institucionalització i corresponent percepció per part dels valencians, l'ideal idiomàtic de Sanchis Guarnier o de Joan Fuster, etc. Naturalment, una part de les investigacions del professor Ferrando versa sobre la posició central que ocupa l'obra de Pompeu Fabra en el procés contemporani de la codificació de la llengua catalana.

Hem de reconèixer que, en descrèdit nostre, la literatura produïda al País Valencià sobre Fabra i el fabrisme no ha estat precisament notòria ni, per descomptat, s'ha mostrat a l'alçada que la circumstància mereix. Per fortuna, però, aquest dèficit va començar a ser superat en ocasió de la commemoració del centenari del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, una dinàmica que s'ha vist afavorida per l'Any Fabra. No cal dir que en aquest canvi de tendència hi ha estat determinant l'aportació d'Antoni Ferrando, tant pel que fa a l'estudi sobre el congrés memorable com pels treballs que ha publicat al voltant de la difusió del fabrisme al País Valencià, bé a través de la via directa de Mestre Fabra, bé mitjançant les contribucions de fabristes eximis, de la talla de Joan Fuster i Manuel Sanchis Guarnier, Josep Giner, Francesc Ferrer Pastor o Enric Valor.

Com a mostra de la dedicació constant de Ferrando a la vindicació de la magna obra fabriana comprem amb la publicació *Fabra, Moll i Sanchis Guarnier. La construcció d'una llengua moderna de cultura des de la diversitat*. Constitueix una aportació valuosa, significativa i oportuna a les iniciatives amb què fou commemorat l'Any Fabra, alhora que insisteix a posar sobre la taula el debat al voltant de la qüestió central i indefugible del model de llengua que necessita consolidar la cultura catalana dels nostres dies.

Notem, d'entrada, que el llibre no és una investigació nova sinó un recull de treballs que havien estat publicats en circumstàncies diverses (la consulta d'algun d'aquests treballs ha esdevingut complicada) i que ara reapareixen aplegats sota un títol comú. De tota manera, el caràcter recopilatori de l'edició no ha estat obstacle perquè diversos textos hagin estat objecte de revisions i addicions, de vegades intenses. Per cert, no hauríem de passar per alt el segon component del títol, en el qual els indicadors *construcció d'una llengua moderna i diversitat* formen part de l'univers conceptual amb què l'autor analitza, tot al llarg de la seva obra, la història del català i les seves peripècies per reeixir com a llengua d'una cultura potent. Fet i fet, l'atenció a la compatibilitat de la unitat i la diversitat en la norma és un ingredient indèstriable del llegat sanchisguarnierà (exemplificat per l'expressió *policentrisme convergent*) que té en el professor Ferrando un dels valedors més conspicus.

Així doncs, l'objectiu del llibre no era proporcionar novetats remarcables a l'estat actual dels coneixements sobre el fabrisme, sinó més aviat facilitar la visió conjunta i contrastada de diverses perspectives amb què l'autor s'ha plantejat, durant els darrers vint-i-tres anys, una de les qüestions fonamentals del fabrisme: la construcció del català modern, duta a terme principalment per obra de tres personatges irrepetibles, Fabra, Moll i Sanchis Guarner, «els tres protagonistes més qualificats de la codificació de la llengua catalana al segle xx», d'acord amb el diagnòstic precís que hi estableix l'autor. D'altra banda i com no podia ser altrament, la condició miscel·lània del llibre afavoreix que hi sovintegin les reiteracions, les quals, de tota manera, també hi poden actuar en benefici de l'eficàcia didàctica del llibre. A tall de mostra, hom pot adduir que l'article emblemàtic de Fabra, publicat a *Nostra Parla* el 1918, «Dèiem una vegada a un escriptor valencià», ací apareix reproduït, complet o en fragment, en set ocasions. En aquest cas, la reiteració posa de relleu la transcendència que l'article ha assolit dins el procés general de la normativització del català, i no solament al País Valencià.

Dels deu treballs que integren la publicació que comentem, tres estan dedicats a sengles facetes de Pompeu Fabra; dos, al procés normativitzador valencià i uns altres dos a Sanchis Guarner (un dels quals, el comparteix amb Moll); finalment, Joan Fuster, el I Congrés Internacional de 1906 i la percepció valenciana de l'occitanisme hi són analitzats en sengles estudis.

El primer article del llibre és producte de la reelaboració dels dos treballs més importants amb què el professor Ferrando havia contribuït a la commemoració del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Val a dir que a la seva època fou notable el conjunt de dades de primera mà i d'observacions suggeridores amb què aquestes investigacions enriqueixen la informació disponible aleshores sobre el congrés. En l'ocasió present, sobta que hi hagi passat per alt la referència bibliogràfica al treball «El Congrés de 1906, un horitzó per al valencianisme», publicat precisament per l'IEC dins el seu volum commemoratiu. D'acord amb la tendència coneguda en el professor Ferrando de vindicar els valors indiscutibles d'erudit i de poeta, que acumulaven respectivament el canonge Roc Chabàs i Teodor Llorente, el nostre autor no s'està de defensar la idoneïtat de tots dos per a ser nomenats membres de l'IEC, l'acadèmia nacional novament constituïda. En qualsevol cas, no podem ignorar la distància que separava tots dos il·lustres personatges respecte dels avenços en la consciència nacionalitzadora (de normalització lingüística i de catalanitat política) que emergien aleshores de la flamant Joventut Valencianista.

Com no podia ser altrament, tant al primer treball de la miscel·lània com al llarg del llibre, la figura i l'obra de Pompeu Fabra hi són omnipresents. Ara, tres dels treballs de la publicació són dedicats al fabrisme de manera exclusiva, el primer dels quals es concentra en la reconstrucció de la llengua nacional; un altre tracta les relacions de Fabra amb el País Valencià; i el tercer analitza la percepció fabriana de la variació geolingüística i la funció que va atribuir als dialectes territorials dins el procés codificador del català contemporani.

D'aquests tres articles considero especialment interessant el dedicat als contactes de Fabra amb el País Valencià i la projecció del fabrisme al sud de l'Ebre. En aquest sentit, no hem d'oblidar que el professor Ferrando és ara mateix una autoritat indiscutida en les relacions entre el fabrisme i el País Valencià. Precisament, aquesta condició justifica que ens detinguem ací a fer unes puntualitzacions a uns pocs passatges dispersos del text; es tracta més aviat de detalls poc significatius, però que serà beneficiós d'eixir al pas de la seva reproducció en treballs posteriors. A les primeres referències que fa de la familiaritat de Fabra amb textos valencians de començament del segle xx no hi esmenta l'edició, per part de *L'Avenç*, de l'obreta costumista de Salvador Guinot, per bé que més endavant insinua que Fabra tenia un exemplar, fins i tot anotat, de les *Escenes castelloneses* (compte!, no pas *castellonenses*) del president fundador de la Societat Castellonenca de Cultura. També fora bo de tenir en compte que, durant la visita de Fabra a València, el novembre de l'any 1935, Acció Valenciana feia uns mesos que s'havia desfet de l'epítet originari «Nacionalista». Un altre tòpic que s'ha estès més que no convenia és que la Joventut Valencianista de Barcelona adoptà les Normes ortogràfiques de l'IEC el mateix 1913, sent així que *València* (l'òrgan dels valencianistes que substituï la seua capçalera primera, *Joventut Valencianista*) l'any 1914 encara es mantenia a l'expectativa de la proposta ortogràfica que el Rat Penat havia en-

carregat al pare Fullana. L'equívoc, en tot cas, deu provenir del fet que membres aïllats de la Joventut (ben significatius, sens dubte, com ara Miquel Duran, Eduard Martínez Ferrando i Jacint M. Mustieles) certament foren capdavanters en la fidelitat a la normativa de l'IEC. D'altra banda, en analitzar la primera visita de Fabra al País Valencià, l'any 1915, el professor Ferrando considera que degué ser motivada per la necessitat d'«examinar *in situ* els problemes sobre la recepció de l'ortografia fabrista» i alhora copsar-hi «l'actitud de Fullana». Sens dubte, motivacions d'aquesta mena podien haver estat determinants de la visita. Ara: no resulta gens agosarat de situar entre els objectius del viatge (el motiu del qual era «contribuir a l'expansió de la llengua en terres de València») un primer sondeig sobre les possibilitats de posar en pràctica una política d'edicions en català de textos per a infants, textos que s'havien d'adreçar als famosos concursos de lectura, una iniciativa que formava part de les activitats centrals que duien a terme algunes organitzacions catalanistes —hi excel·lí l'emblemàtica Nostra Parla, posem per cas— i que, en concret al País Valencià, hi assoliria una dinàmica admirable fins a l'època de la República.

En sintonia directa amb les connexions que va mantenir Fabra amb la realitat *nacional* valenciana —que Ferrando tracta als tres articles acabats de comentar— el volum *Fabra, Moll i Sanchis Guarnier. La construcció d'una llengua moderna de cultura des de la diversitat* aplega uns altres dos treballs dedicats expressament a les Normes de Castelló: el primer dels dos les situa dins el llarg període històric que s'inicia a l'Edat Mitjana. Com no podia ser altrament, el professor Ferrando hi remarca el paper decisiu que l'inclit Marià Aguiló va exercir a la Renaixença, arreu de la catalanitat, un paper que, en qualsevol cas, no ha estat ponderat encara en els termes que caldria, de la mateixa manera que tenim pendent d'avaluar el grau de percepció de la *catalanitat* de la llengua que assoliren sectors de la Renaixença valenciana, una percepció que sens dubte en ocasions ha estat enfosquida a causa de la qüestió nominalista.

Sigui com sigui, a banda de la qüestió identitària, farem bé de no perdre de vista que, incomparablement per damunt de la mística del nom, cal situar-hi la funció social atribuïda a la llengua i, per extensió, la seva capacitat nacionalitzadora. En aquest sentit, Ferrando no s'està de recollir, al seu article, les actituds idiomàtiques de Constantí Llombart i de Teodor Llorente, certament representatives, atesa la condició social de tots dos. Llombart no fou especialment procliu a fer declaracions en pro de la unitat de la llengua i tanmateix no fou aliè a iniciatives tan representatives com ara la de projectar un congrés de filologia, que preveia amb objectius explícits de normalització social de la llengua, el qual hauria de ser compartit per valencians, principatins i balears. Per la seva banda, les manifestacions a favor de la unitat lingüística en boca de Llorente no foren obstacle perquè els seus adlèters boicotejessin el projecte llombartià del congrés de filologia. Una consideració a banda mereix la presència del Llorente ancià, envoltada d'un tracte de privilegi, al congrés internacional de 1906. Certament, la seva obra poètica va aconseguir l'admiració, gairebé incondicional, de la Joventut Valencianista, la qual, però, ben aviat el va superar radicalment en la percepció política, d'oberta orientació nacional, catalanitzadora, de la llengua.

I encara vull permetre'm la llibertat de fer un parell d'indicacions als dos capítols que tracten el procés normativitzador. D'una banda, notem que s'hi esmuny la badada de considerar Gaetà Huguet Segarra president de la Societat Castellonenca de Cultura, la flamant entitat centenària; d'una altra, una aportació segurament enriquidora de la bibliografia hauria estat la inclusió del web *Les Normes de Castelló*, que gestiona el Servei de Llengües, de la Universitat Jaume I (<<http://www.normesdecastello.uji.es/que-son-les-normes-de-castello/>>), un repertori que ara mateix conté 1.335 referències bibliogràfiques.

El treball dedicat a «L'occitanisme des d'una perspectiva valenciana: un panorama històric» té el mèrit suplementari de no defugir la incidència amb què la qüestió occitana s'ha mantingut activa a la societat valenciana —bàsicament dins els cercles del valencianisme— d'ençà de segles. Certament, han estat notòries les diferències amb què la casuística de les connexions amb l'occitanisme fou percebuda des del Principat i des del País Valencià, de la mateixa manera que és indiscutible que sovint el recurs al llemosinisme va funcionar entre valencians com a estratègia de camuflatge de la catalanitat de la llen-

gua. Tot i això, tampoc no podem desestimar la llarga tradició valenciana dins la qual les invocacions a la llengua llemosina —així com una revifalla curiosa de neoccitanisme, als nostres dies— no han estat sinó variacions ben conegudes del secessionisme lingüístic.

I el darrer apunt. De manera inexcusable, la reflexió sobre el fabrisme ens aboca a la qüestió angular del model lingüístic que ha de vehicular el català formal, una qüestió que no ha perdut actualitat tot al llarg dels darrers cent anys i que, en cadascun dels Països Catalans s'hi manifesta amb trets peculiars. Precisament, entre els grans temes que trobem recorrents en la producció lingüística d'Antoni Ferrando —tant en la seva faceta d'investigador, com en les de docent i de publicista— hi ha el del procés d'aclimatació al País Valencià que experimenta el model de català formal. Era d'esperar, doncs, que aquesta qüestió fos recuperada en *Fabra, Moll i Sanchis Guarner. La construcció d'una llengua moderna de cultura des de la diversitat*. En nombrosos passatges del llibre ens hi trobem amb aproximacions a l'anàlisi de l'ideal idiomàtic, el clàssic *català literari*, que propugnà Pompeu Fabra; hi abunden així mateix reflexions agudes al voltant de les propostes corresponents que hi aportaren autors de referència, tals com M. Sanchis Guarner, F. de B. Moll, J. Fuster o E. Valor. De fet, el model de llengua és el tema que clou el llibre, amb sengles articles sobre «l'ideal idiomàtic», dedicats a Sanchis Guarner i a Fuster, respectivament, més l'altre treball en què Ferrando hi fa aportacions suggeridores —per bé que esquemàtiques, sovint simples apuntacions— tot comparant el model que va defensar Sanchis Guarner amb el propi de Moll.

Fet i fet, la publicació d'aquesta obra miscel·lània del professor Antoni Ferrando, ha estat l'aportació magnífica que ha fet la Universitat de València a l'Any Fabra. Tant de bo estimulés l'atracció pel fabrisme —així en l'àmbit civil com en l'acadèmic— al si de la societat valenciana.

Vicent PITARCH I ALMELA
Institut d'Estudis Catalans

GARCÍA ARIAS, Xosé Lluís (2017 y 2018): *Diccionariu Etimolóxicu de la Llingua Asturiana (DELLA)*. Uviéu: Universidá d'Uviéu / Academia de la Llingua Asturiana. Tomu I (A-B), 1.036 p. y Tomu II (C-D), 1.055 p.

Las dos entregas disponibles del *Diccionariu Etimolóxicu de la Llingua Asturiana (DELLA)* en el momento de escribir estas líneas hacen presuponer que, al final de la serie, X. Ll. García Arias nos habrá entregado una obra monumental sobre la lexicografía histórica del asturiano. No en vano, al finalizar las entradas correspondientes a la letra D, supera ya las 2.000 páginas.

Claro está que una obra de estas características no surge de la nada. La producción bibliográfica del profesor García Arias —presidente de la Academia de la Lengua Asturiana (ALLA) desde su fundación en 1981 hasta 2001— dedicada al asturiano es amplísima y el *DELLA* representa la culminación de una obra que no podría entenderse sin su trabajo anterior. De forma señalada, además de múltiples artículos dedicados a la historia de la lengua, es necesario referirse a algunas publicaciones sin las que no sería posible opinar sobre el *DELLA*.

En primer lugar, su *Gramática Histórica de la Llingua Asturiana* (ALLA, Uviéu, 2003, 2ª), en la que pone las bases de la evolución formal del asturiano que luego aplicará en el estudio etimológico. Otra obra clave es el *Diccionario General de la Lengua Asturiana (DGLA)* (Editorial Prensa Asturiana, Oviedo, 2002-2004) que, más que una obra de carácter normativo, se presenta como un tesoro léxico en el que se incluyen las variantes diatópicas dentro del dominio lingüístico. El amplio repertorio léxico que registra el *DGLA* es, a su vez, el punto de partida del *DELLA* pues las entradas de este remiten a las allí recogidas. El *DGLA* cuenta con una edición digital en abierto que puede consultarse en <<https://mas.lne.es/diccionario/>>.

Si estas son las dos obras básicas que sirven de referencia al *DELLA*, es necesario igualmente tener en cuenta la dedicación a la toponimia asturiana de García Arias, que culmina en su *Toponimia asturia-*